

O'ttiz yil mobaynida jon olib-jon berib qilgan jamiki toat-
ibodatimni o'tdek kuydirib, to qiyomatga qadar kelgusi av-

lodlar oldida yuzimni qora qilmagaysan O'zing! Tavba qildim
O'zingga, Tavba!..

Adabiyotlar

1. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2006. 16-17-b.
2. Rahimjonov N. Istiqloq va bugungi adabiyot (Adabiy-estetik, tanqidiy tafakkur tamoyillari). –T.: “O'qituvchi”, 2012. 11-b.
3. Oripov A. Adabiyot va zamon. Mustaqillik davri adabiyoti. Adabiy-tanqidiy maqolalar, badialar. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matba uyi, 2006. 5-b.
4. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 196-b.
5. // “Sharq yulduzi” № 2, 55- b. 2009.

Ushbu maqolada mustaqillik davri o'zbek adabiyotida yaratilgan tarixiy hikoyalarda ifodalangan tarixiy shaxslar, jumladan, tanqli hikoyanavis Rahimjon O'tayevning “Tavba” hikoyasida ifodalangan Mahmud G'aznaviy, Firdavsiy, Beruniy kabi tarixiy shaxslar obrazlari badiiy talqin etilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается художественной интерпретации исторических деятелей узбекской литературы периода независимости, Махмуда Газнави, Фирдавси, Беруни, в рассказе «Покаяние» известного писателя Рахимжона Отаева..

РЕЗЮМЕ

The article is devoted to the literary-artistic interpretation of the historical figures in the Uzbek literature of the independence period such as Mahmud Ghaznavi, Firdausi, Beruni in the story "Repentance" by the famous writer Rahimjon O'tayev.

SUMMARY

I.YUSUPOV LIRO-EPIKALIQ POEMALARININ KORKEMLEW USILLARI HAM ONIN AHMIYETI

Z.M.Ayimbetova - tayanish doktoranti

Berdaq atindagi Qaraqalpaq mamleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: badiiy tasvir usullari, figura, trop, antiteza, parallelizm, inversiya, gradatsiya, badiiy takror.

Ключевые слова: методы художественного изображения, фигура, троп, антитеза, параллелизм, инверсия, градация, художественное повторение.

Key words: methods of artistic image, figure, trope, antithesis, parallelism, inversion, gradation, artistic repetition.

Korkem shigarmada, asirese, lirikada korkem suwretlew usullarini shigarma mazmunin jetkeriwdegi xizmeti ayrqsha. Shayirlar insan ruwxiy aleminin har qiyli keshirmelerin korkem suwretlew usullarini jardeminde sawlelendiredi. Korkem suwretlew usullari ishki forma korkemligin tamiyinlep, shigarmani emotsional tasirshenligin arttiradi. Adebityatshilarga malim, korkem forma, korkem mazmunga xizmet etip kelgen, korkem mazmun korkem formada gana oz sawlениwine iye boladi. Bul tuwrali belgili rus adebiyatshisi M.Girshman bilaynsha jazadi: «Forma – material, ozinde soylew tilini barliq bayliqlarin, korkemlew usullari menen korkemlew qurallarini zatliq korinisini alip juriwshi material» [1:62].

Shigarmada formani mazmundi jetkeriw xizmeti korkem suwretlew usullari arqali amelge asiriladi. Suwretlew usullari jardeminde korkem soz sheberi ozini aytajaq pikirine ayrqsha mani beriwe, oğan ayrqsha salmaq juklewe erisedi. Lirikaliq keshirmelerdi, turmishliq, jamiyetlik ham tabiiy hadiyselerdi korkem haqiqatliqqa aylandiriw jollari, suwretlew usullari bolip esaplanadi.

Korkemlik, obrazlilik doretivshini tek soz talaw, soz taba biliw sheberliginen gana emes, al sozlerdi baylanistiriw, gap duziw ham ayrqsha intonaciyağa quraw ozgesheligen de baylanisli boladi. Shigarma qurılısında fraza ham gaplerdi duziw usullari sintaksislik yamasa poetikalik figuralar dep atalıp, shigarmani obrazlılıgı, tasirshenligin tamiyinlewge tikkeley qatnasadi.

Lirikada poetikalik mazmundi sawlelendiriwdin obrazlı suwretlew usullari da ozgeshelikke iye. Suwretlew usullari korkem shigarma putinliginde ayrqshalıqqa iye bolip, ayqnlılıq, korsetpelilik belgisine iye bolip esaplanadi.

Suwretlew usullarini teoriyalıq tiykarları koplegen ilimpazlar tarepinen uyrenilgen, olar tuwrali belgili darejede teoriyalıq juwmaqlar islegen. G.Abramovich, B.Tomashevskiy, V.Polyakov, F.Losev, M.Lazareva, T.Boboev, E.Xudayberdiev, N.Shukurov, S.Axmetov, J.Esenov, Q.Jarimbetov, Q.Orazimbetov, B.Genjemuratov h.t.basqalardin adebiyat teoriyasına baylanisli miynetlerinde suwretlew usullarini teoriyalıq anıqlamalari keltirilgen.

Shigarmalardagi figuralarğa da poetikalik elementler sipatında qatnas jasawımız korkem shigarma tuwrali tusiniklerimizdi jane de keñeytedi. «Har bir jazıwshi tilini sintaksislik qurılısı ozinshelik sipatlarğa iye,—dep jazadı G.L.Abramovich, — bul qurılıs jazıwshi doretivshini ulıwma sipatına da, sawlениwshi anıq bir obyekte de ham jazıwshini maqsetine garezli. Jazıwshi doretivshini ulıwma sipatı onı ozinshelik jazıw usılında ham poetikalik sintaksiste jamlengen» [2:164]. Figuralar til ilimi kozqarasınan A.Bekbergenov miynetlerinde izertlengen [3].

Troplar degende, biz paydalanılğan sozlerdin, soz dizbeklerini ham pikir-tusiniklerdin awıspalı, koshpeli, obrazlı basqa manige iye bolıwın tusinemiz. Al, figuralarda bolsa gaplerdin, soz dizbeklerini, qatarlardin avtor tarepinen qalay duzilgenligin, sozlerdin qalay jaylastırılğanlıgın, qaytalanıwların, jupkerlesip keliwin, manilik jaqtan qarama-qarsı yamasa parallel qoyılıwın tusinemiz.

Qalegen korkem shigarmada, sonın ishinde, lirikaliq shigarmalarda da shayirlar ozini dunyaga kozqarası, oy-pikirleri negizinde belgili bir ideyalardi alga qoyadı. Olar ozlerini usınday ideyalıq maqsetlerine saykes turde turmishliq waqıyalardi ozinshe juwmaqlastiriw jolların, korkem suwretlew usulların talawı kerek. I.Yusupovtin “Watan topırağı”, “Mamelek oy”, “Bulbil uyası” liro-epikalıq poemalarında suwretlew usullarini bir neshe turi qollanılğan bolip, olar mazmunni korkemligin tamiyinlew ushin xizmet etip keledi.

Korkem adebiyatta onimli qollanılatuğın suwretlew usullarini biri – **antiteza usılı**. «Antiteza (greksheden “qarama-qarsı” degendi anlatadı). Korkem shigarmada waqıyalar, obrazlar, tusinikler biri-birine qatañ qarama-qarsı qoyılsa antiteza usılı kelip shıgadı» [4:18]. Antiteza eki yaki bir neshe hadiyseni belgilerin oz ara qarama-qarsı qoyıw arqalı sawlelendiredi. Antiteza, kobinese, antonim sozler arqalı payda etiledi.

Jawratpañ, afendim, aqıl-sanañdı,

Ömir bazda jaqtı, bazda qarañğı,

Sabırılı qul jeter deydi muratqa,

Kim **dárt berse, emler ózi** jarañdı. [5:93]

Antiteza jardeminde suwretlenip atırğan obyektte ishki qarama-qarsılıgı menen ashıwğa, waqıya, hadiyselerdi ayqın sawlelendiriwge erisilgen. Lirikaliq qaharmanniñ omir haqqındağı kozqarasları berilgen. Bul qatarlardin mazmunında lirikaliq qaharmanniñ insan tagdiri, omir haqqındağı tusinikler, kozqarasları turadı da, adam omiriniñ qarama-qarsılıqlardan: quwanish ham qayğı, tashwish ham shadlıqlardan ibarat ekenligi soz etiledi. Haqiqatında da, omirdin ózi qatañ qarama-qarsılıqlardan ibarat. Solay eken, shayirlar doretivshiliginde de dunya, omir ham adamlar tagdiri haqqındağı tusinik ham kozqarasları sawlelendiriwde antiteza eñ bir utimli usıl esaplanadı. Buni jane de mına misaldan da kóriwimizge boladı.

Birew qurıp-dúzip atar,

Birew onı buzıp atar,

Bir imarat pitpey jatar

Adamzat jaralğan gezden. [6:336]

Biz tallawğa tartıp otırğan “Bulbil uyası” poemasında kóbi-
rek kózge taslanatuğın figuralardin biri – **parallelizm**. «Parallelizm (grekshe, parallelismos) eki qubılıs yaki hareketniñ biri-biri menen turaqlı qatnası ham birlikte keliwi. ... poetikada

tekst ishindegi til elementi bólekleriniń biri-birine uqsas yaqı maganalas tártipte jaylastırılıwı, yaǵnıy poetikalıq usıl» [7:36] Ilimpaz E.Xudayberdiev paralellizm tuwralı tómendegishe pikir bildiredi: «Geyde eki yamasa onnan artıq uqsas hádiyse biri-birine jaqın sintaksislik konstrukciyalarda qatar qoyılıp sahlıstırıladi» [8:159]. Keltirilgen pikirlerge súyengen halda sonı aytıw múmkin: paralellizm hádiyseler, qubılıslar hám sezim- tuyǵıların anıq, tásirli hám kórkem sáwlelendiriw ushın qollanıladı.

Al, jazda quslardıń shoq sayrawında

Onı esitpedim. Qayda joǵalǵan?

Biraq bir muǵallım boldı awılda,

Búlbildıń dál ózi bolıp sayraǵan. [6:304]

Keltirilgen misalda avtor búlbil qus penen xosh hawazlı muǵallım jigittiń obrazların parallel túrde súwretleydi. Al, poemanın pútkil mazmun-ideyasında buǵan qosımsha usı búlbil qustıń uyası menen adamnıń shańaraǵın da parallel tárizde bayanlap kelgenin kóremiz.

Inversiya (latin tilinen “orın alması”) Gáptegi sózlerdiń ádettegiden tis ózgeshe tártipte jaylastırılıwı inversiya dep ataladı. Inversiya gáp bólekleriniń grammatikalıq normadan tis jaǵdayda qollanıwına tiykarlangan stilistikalıq usıllardıń biri [4:68]. Inversiya kúndelikli sóylew tilinde de kóp ushırasadı. Kórkem shıǵarmada ol ayırım sózlerge ayrıqsha poetikalıq wazıypa júklew, ayırım pikirlerdi ayrıqshalandırap kórsetiw hám usı tiykarda kórkem mazmundı tereńlestiriwge qaratılǵan boladı. Misalı:

El abat, baǵlarda ashıldı güller...

Biraq urıs baslandı hámmege málim.

Awıl tolı tasırılǵan jigitler

Bári urısqa ketti, ketti muǵallım. [6:305]

Shayır bul qatarlarda awıl xalqınıń real turmısınıń kórinislerin sáwlelendiren. Mine, usınday kórkem mazmun súwretlew usılı bolǵan inversiyanıń járdeminde júzege kelgen. Eger berilgen qatarlardagı sózlerdi, gáp aǵzaların orın tartıbi menen qoǵanıımızda, onda tásirli kórkem mazmundagı qosıq emes, al ábigeri shıqqan gápler dizbegi payda bolǵan bolar edi. Qosıq óziniń qosıq sıpatındaǵı formasın da, mazmunın da joǵaltadı. Bunda lirikalıq qaharmannıń ruwxıy keshirmeleri de, ómir haqqındaǵı filosofiyalıq oyları da kórinbey qaladı. Lirikada inversiya qosıq ırǵaǵın júzege keltiriwde de áhmiyetke iye. Inversiya arqalı ayırım sózlerge logikalıq pát túsedi hám usı arqalı intonaciyalıq kóteriniklik payda etiledi. Inversiya qosıqtıń tiykarǵı mazmunın ózinde alıp júriwshi sózlerdi ayrıqshalandırap turadı, olarǵa poetikalıq wazıypa júkleydi.

Inversiya-barlıq qosıqlarda ushırasıwı múmkin bolǵan poetikalıq qubılıs. Ol súwretlenip atırǵan nárseniń, hádiyseniń, waqıya yaqı qubılıstıń mazmunına gárezli boladı.

Gradaciya (latınshadan “áste aqırın joqarılaw, basqısh, dáreje”) 1. qanday da bir procestegi basqıshlardıń izbe-izlik penen bólistirilip jaylastırılıwı. 2. bir qatar sózlerdiń mánilik hám emocionallıq belgileri boyınsha kúsheyiwiniń hám hálsizleniwiniń tártip penen jaylastırılıwınan turatın stilistikalıq figura» [7:141]. I.Yusupovtıń “Mámelek oy” poemasında gradaciya pikirdi kúsheytip beriw, oqıwshınıń

dıqqatın ayrıqsha tartıw maqsetinde bir neshe orınlarda qollanıǵanlıǵın baqladıq.

Lyttıń be, ya bóriniń be,

Esitiler arsıldı.

Qorıqqanǵa qos kórine me

Kúsheydi ot jarqıldı. [6:340]

Shayır bul qosıqta gradaciya usılın sheberlik penen paydalanadı. Keltirilgen qatarlarda ayılǵan pikirler izbe-izlikte ósip, rawajlanıp baradı pikir aǵımı sońında kútilmegen túrde kúsheytilgen. Gradaciya poemalardıń kórkemligin ele de joqarılatıw ushın ónimli qollanıladı.

Kórkem shıǵarmada mazmunnıń emocionallıǵın támiyinlewshi kórkemlew usıllarınıń biri – kórkem tákirarlaw bolıp esaplanadı. «**Kórkem tákirarlaw** – kórkem shıǵarmalarda onıń tásirshenligin kúsheytiw, ideyanı ótkirlestiriw, qaharmanlardıń ishki dúnyasın da tereńirek ashıp kórsetiw ushın qollanılatuǵın sintaksislik usıl» [4:160]. Bul usıl, ásirese, folklorlıq shıǵarmalarda, dástanlarda kóplep qollanıladı. Prof. Q.Maǵsetov qaharmanlıq dástanlar poetikasın izertley otırıp, shıǵarmanı joqarı kórkemlik dárejege alıp shıǵıwda teńew, metafora, giperbola, epitet sıyaqlı troplar menen birge kórkem tákirarlawlarǵa ayrıqsha toqtap ótedi. Ilimpaz qaharmanlıq dástanlarda qaytalawlar tábiyat kórinislerin, xalıqtıń turmısın, qaharmanlardıń hal-jaqdayın keshirmelerin beriw ushın kórkemlik xızmet atqaratuǵınlıǵın aytıp ótedi [9].

Kórkem sóz iyeleri pikir tásirin ele de kúsheytiw ushın ayırım qosıq shuwmaqların shıǵarmanıń kópshilik orınlarında bir neshe ret qaytalaydı. Bul usıl arqalı ayırım sózlerge ayrıqsha mánı ottenki, poetikalıq boyaw júklenedi, olardı ekshelep, tastıyıqlap kórsetedi. «Tiykarǵı mánilik júkemelerdi alıp júretuǵın ayırım sózlerdiń qaytalanıwına negizlengen sintaksislik konstrukciyalar da figuralarǵa jatadı» [2:194], –dep jazǵan edi G.L.Abramovich. I.Yusupovtıń poemasında pikirdiń tásiriligin kúsheytiw maqsetinde ayırım shuwmaqlardıń qaytalanıwı qollanıwın «Mámelek oy» dep atalǵan poemasında ushıratıwǵa boladı:

Kórgin keler kórseń taǵı

Jansız deseń oyaw bári.

Qozday misal oshaqtaǵı,

Gıjlap janar boyawları. [6:339]

Yamasa

Jeter, shayır! Jar basınan

Qıyal qusın ketti qańıp

Filosoflar arbasınan

Tús te óz jolıńdı shańǵıt. [6:347]

Poema waqıyaları úsh syujetlik liniya tiykarında rawajlanıp baradı. Mine, usı úsh túrli syujetti óz ara baylanıstırıw ushın shayır usı sıyaqlı qosıq qatarların bir neshe orınlarda tákirarlap qollanadı.

Ulıwmalastırıp aytqanda, I.Yusupov “Búlbil uyası”, “Mámelek oy” hám “Watan topıraǵı” atlı liro-epikalıq poemalarında kórkem súwretlew usıllarınıń qollanıw ózinsheliklerin analizledik. Bul shıǵarmalarda sintaksislik figuralar pikir-tuyǵıları tásirli, kórkem jetkeriw ushın qollanıǵan degen juwmaqqa keldik.

Ádebiyatlar

1. Гиришман М. Литературное произведение. Теория и практика анализа. – Москва: «Наука», 1991.
2. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. – Москва: «Просвещение», 1979.
3. Бекбергенов А. Каракалпак тилинің стилистикасы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1993.
4. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиеттің атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. – Нөкис: «Билим», 1994.
5. Юсупов И. Хәр кимнің өз заманы бар (қосықлар хәм қысса). – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 2004.
6. Юсупов И. Таңдамалы шығармалары. Үш томлық. III том. – Нөкис: “Билим”, 2018.
7. Словар иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1986.
8. Худайбердиев Е. Адабиетшүносликка кириш. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2003.
9. Мақсетов Қ. Қарақалпак қахарманлық дәстанларының поэтикасы. – Ташкент: “Фан”, 1965.

REZYUME

Maqolada I.Yusupovning «Vatan tuprog’i», «Mamalak o’y», «Bulbul uyası» liro-epik poemalarida qollanılǵan badiiy usullar o’rganılǵan. Ushbu poemalarda badiiy tasvir usullarining bir nechta turi qo’llanılǵan b’lib, ularning mazmunı badiyılıǵını ta’minlashdagi ahamiyatı ochib berilgen.

PEZIOME

В статье исследованы художественные приемы, использованные в лирико-эпических поэмах И.Юсупова «У́тан топыра́ғы», «Мамелек Ой» и «Булбил Уясы». В этих поэмах используется несколько видов художественных изображений, раскрывается их значение в обеспечении художественной выразительности замысла.

SUMMARY

The article explores the artistic methods used in I. Yusupov’s lyric-epic poems “Watan Topraǵı”, “Mámelek Oy” and “Búlbil Uyası”. Several types of artistic representation methods were used in these poems, describes their importance in creating the artistic expressiveness.